

Tytu³: Historia Miasta Zielonka

Osadnictwo na terenie Równiny Praskiej rozpoczęło się w epoce mezolitu (8000-4000 p.n.e.). Jego ślady znaleziono m.in. w okolicy Zielonki w Siwkach i Macio³kach. Bardziej zaludniona była Równina Praska w okresie kultury ceramiki grzebykowo-lejkowej (2500-2000 p.n.e.). Ludzie tej kultury, żyjący głównie z rybołówstwa i mylistwa, osiedlali się krótkotrwale na piaszczystych brzegach i wydmachach, dlatego te i nasze tereny musiały być dla nich dogodne. Dowodem na to są liczne znaleziska na obszarze samej Zielonki oraz Siwek i Macio³ek. Ponowne nasilenie osadnictwa wystąpiło na tym terenie w okresach lateńskim i wpływów rzymskich (IV w. p.n.e. - IV n.e.). Jego ślady napotykałyśmy także na obszarze Zielonki.

W drugiej połowie X wieku tereny, na których leży nasze miasto, stanowiły własność księcia i podlegały administracyjnie grodomi zbudowanym w czasach Siemomysza (ojciec Mieszka I) w pobliżu Starego Bródna. Po spaleniach w pierwszej połowie XI wieku grody, tereny zaczęły podlegać Zawichostowi, później Warszawie, stając się od XIV wieku częścią dóbr królewskich wsi Bródno. W administracji kościelnej należały od XII wieku do parafii Kamion, po spaleniach w Kamionie w 1661 roku do parafii w Skaryszewie, a od wieku XVIII do parafii w Koby³ce.

Najbliższe okolice Zielonki tak zostały opisane w królewskiej "Lustracji albo Oglądaniu ..." z 1564 roku: "Puszcza ku S³upnu, a ku Brodnemu jest puszcza królewska dosyć niemała jest jej w objazd przez 6 mil. Jest w niej drzewa rozlicznego dosyć ku budowaniu i ku barcom i godne s¹. Jest też i zwierza niemała w tej puszczy ań zwąszcza, jeno pokoju nie mają trzeba by tej puszczy lepiej strzec". Powstał tu w XVI wieku młyn "..., który zbudowany na rzece D³ugiej, a iż mała wsi do niego skąd by mleć miano, pozostawioł młynarza pewnejarendzie". Młynarzem tym był Marcin Susliga, przejął ją młyn "... wraz z domem mieszkalnym, stawem rybnym i rolę od Marcina Siwki i jego bratanka." Najpewniej więc od nazwiska tych ostatnich otrzymał nazwę młyn, a potem i osada Siwki, która istniała już w XVII wieku. Położona była znacznie bliżej dzisiejszego kościoła parafialnego niż obecne Siwki, za młyn stał na rzece D³ugiej przy ulicy Kościuszki.

W najbliższej okolicy powstał w XVI wieku "Drugi młyn nowy ... ten młyn ku większej szkodzie niż poprzedni zbudowany przez p. Nartkowskiego ... na tej rzece D³ugiej na stawie jeszcze nie do końca zbudowany, z którego młynarz ma dawać arendę według prawa swojego wiecznie." Resztki budynku zachowały się dotąd przy ulicy Wolności, stanowił czuwanie wyjtkowy na terenie Mazowsza zabytek budownictwa przemysłowego z XVI wieku. Wzniesiony z rudy darniowej, ułożonej niezbyt regularnie, z narożnikami wykonanymi bardzo starannie z wielkich ciosów, młyn zbudowany jest w kształcie prostokąta o wymiarach 6 x 18 m. W ścianie szczytowej, zwróconej w stronę rzeki, zachowała się jeszcze otwór potężny nym parapetem, był przeznaczony do prowadzenia wałków anapędowego. Budynek ten, wznoszony dokładnie około 1564 roku (lustracja podaje "jeszcze nie do końca zbudowany") albo nie został w ogóle ukończony, albo w XVII-XVIII wieku popadł w ruinę. W wieku XIX ubytki mur został uszczelniony, a całość częściej odmurowana, pokryta strzechą i ułożona na stajnie. Włączony w 1906 roku do folwarku "Zosinek", został ponownie w latach ostatnich, z zachowaniem pierwotnych murów, nadbudowany, zadasyżony z wyjątkiem najlepiej zachowanej ściany szczytowej. Od budynku młyna kilka metrów w stronę rzeki, której bieg jest obecnie odsunięty, zachowała się jeszcze fragment grobli, nieznacznie zabudowane tereny od strony osiedla Wolności zdają się być zasypnym obszarem dawnego stawu.

Najprawdopodobniej już w XVII wieku, a najpóźniej przed połową XVIII wieku powstał folwark i karczma nazywane w pierwotnie Mutka-Zielonka, potem częściej Nutka-Zielonka dając początek nazwie naszego miasta. Nazwa Mutka, czy też Nutka pochodzi od folwarku, nie od karczmy. Zielonka bardzo często nazywano przyległe folwarki, za karczmy zwykle brały nazwy od folwarków, nigdy za nie było przeciwnie. Dawniej królewskie obszary rolne i leśne Bródna, do których należał folwark, były od wieku XVII własnością klasztoru pp. Marcinkanek w Warszawie, potem aż do końca XX wieku warszawskiego szpitala świętego Ducha.

Karczma użytkowana była przy starym, jeszcze średniowiecznym trakcie prowadzonym z Pragi przez Koby³kę, Jadów do Nuru i idącym przez Zielonkę dokładnie tak jak dziś ulica Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Znajdowała się przy drodze do folwarku, ciemnym miejscu, gdzie obecnie jest narożnik ulicy Kardynała Wyszyńskiego i Chopina. W 1830 roku skądś się z domu przy trakcie i założył onego w czworobok z podwórzem w rodku, budynku w gębi. "O karczmie tej ..." jak wspomina K. Charkiewicz w Wojennym "urnalu z 1901 roku" ... miejscowi starcy opowiadają wiele niezwykłych legend".

Zabudowania folwarku znajdowały się dokładnie w tym miejscu, gdzie obecnie jest klasztor ss. Dominikanek - Misjonarek. Najstarsza część klasztoru, pierwotnie piętrowa, obecnie nadbudowana i otynkowana jest dawnym, zapewne mieszkalnym budynkiem folwarku, wzniesionym w tzw. rundbogenstylu na przełomie XIX i XX wieku. Do folwarku należały jeszcze w XVIII wieku i do połowy XIX wieku, budynki Wierchowiska, najpewniej były to domy pracowników (czworaki). Znajdowały się w pobliżu dzisiejszego Placu Targowego i być może zostały zburzone w związku z budową kolei Warszawsko-Petersburskiej w 1862 roku. Wierchowiskiem nazywano jeszcze na przełomie XIX/XX wieku wydmy w sąsiedztwie obecnego budynku Rady Miasta.

Jednym z najważniejszych wydarzeń historycznych, jakie miało miejsce na obszarze Zielonki, była bitwa stoczona w czasie Powstania Kościuszkowskiego. Postępująco do Warszawy wojska Suworowa zostały zatrzymane w Wołominie przez dywizję generała Mayena

należyci do wycofującego się korpusu generała Mokronowskiego. Rozpoczęta witem 26 października 1794 roku bitwa, po początkowych sukcesach wojsk powstańczych, przybrała niekorzystny obrót po uderzeniu rosyjskiej kawalerii. Wojska polskie wycofywały się w czasie ciowym rozproszeniu, główna kolumna pod wodzą generała Byszewskiego licząca 2500 żołnierzy doszła do wsi Kobyłak. Zdołały jednak wyprzedzić oddziały kawalerii Suworowa i po kilku atakach zepchnęły na tereny pomiędzy wydmą i rzeką Długą. Po niezwykle krwawej walce, oddziały polskie częściowo uległy dalszemu rozproszeniu, a częściowo o godzinie 10:30 zostały zniszczone.

Jeszcze jeden fakt związany z Zielonką w okresie zaborów z powstaniami narodowymi. W czasie Powstania Listopadowego, na wydmie, nieopodal obecnego Domu Rencistów wzniesiony był budynek, w którym szyto mundury dla polskich wojsk. Ten częściowy wydmowy początkowo XX wieku nazywano Szwalnią lub Szwalnicą.

W pierwszej połowie XIX wieku także druga karczma funkcjonowała na terenie Zielonki, w miejscu obecnego narożnika ulic Kardynała Wyszyńskiego i Józefa Poniatowskiego. Nazywała się Mamki od nazwy pobliskiej wsi, do której musiała należeć. Wieś Mamki, leżąca przy starej drodze do Okuniewa i dalej wzdłuż lewego brzegu rzeki Długiej, powstała jako własność szlachecka jeszcze w XVII wieku. Była to osada, w 1885 roku miała 120 mieszkańców, folwark i cegielnię. Została wraz z pobliską Okuniewą wsią Dęba Mała, zlikwidowana pod koniec XIX wieku, a tereny obu wsi zamienione na poligon artyleryjski. Obszar poligonu był wtedy mniejszy niż obecnie i rozciągał się od wydmy (nie istniejąca już na tym odcinku) do rzeki. Jest rzeczą interesującą, że w tym samym mniej więcej czasie przy drodze wiodącej od traktu do karczmy Mokry Łąg, powstała wieś opisywana na mapach jako Zielonka, a już przed 1920 rokiem nazywana Zielonką Bankową. Nie sposób ustalić, czy jej ludność wliczona została w Spisowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i Litwy z 1895 roku (T. X) do ogólnej liczby 40 mieszkańców miejscowośći nazywanej "Folwark Zielonka alias nutka"; wydaje się, że nie. Do folwarku należało wtedy 195 mórg ziemi wraz z 45 morgami lasu.

Na przełomie XIX i XX wieku powstała centralna część naszego miasta Zielonka Letnisko. Jej początek wiąże się z utworzeniem w samym końcu XIX wieku przystanku przy linii Kolejowej Warszawsko-Petersburskiej, w miejscu jak na okolice Warszawy bardzo atrakcyjnym. Na walory letniska składały się przede wszystkim piękne, częściowo pokryte lasami wydmy wraz z malowniczym Górami Horowymi i czystą, idącą zakolami o pięknych brzegach, ocienionych drzewami rzeką Długą. Nazywano ją w końcu XIX wieku i aż do końca pierwszej połowy XX wieku na odcinku Zielonki zarówno potocznie jak i oficjalnie Zielą.

W 1906 powstał majątek ziemski i drugi folwark w Zielonce. Helena Arkuszewska-Knothe na jego utworzenie zakupiła tereny wzdłuż obecnej ulicy Dziennikarskiej od Józefa Pisarskiego. Folwark otrzymał nazwę "Zosinek" od imienia córki właścicieli.

Wśród budynków mieszkalnych Zielonki najstarszy jest niewielki domek przy ulicy Kolejowej 11, mieszczący po wojnie Urząd Gminy. Jak wskazują na to jego cechy stylowe, został zbudowany w drugiej połowie XVIII wieku, lub, co mało prawdopodobne, najpóźniej w pierwszej połowie XIX wieku, wyróżnia się pięknym w formie, czterospadowym dachem mansardowym z kominem pośrodku. Nosi charakter oficyny dworskiej, mógł być jednak samodzielnym domem mieszkalnym zarządcy folwarku. Nie można jednak wykluczyć, że obok istniała pierwotnie i budynek dworu. Na ten ostatni możliwość wskazuje fakt, że w XIX w. rozciągał się za domkiem park, czy też ogród, którego bardzo malowniczo pozostało ci jest, dziękuję barbarzyńskim zniszczeniom z 1939 roku, pozostał tylko niewielki fragment.

Wielką wartością pod względem architektonicznym ma gmach Szkoły Nauczycielek mieszczącej obecnie Dom Pomocy Społecznej (ul. Poniatowskiego 29). Zaprojektował go jeden z najwybitniejszych polskich architektów przełomu wieków XIX i XX Stefan Szjaler (m. in. twórca gmachu Politechniki Warszawskiej i architektonicznej oprawy Mostu Poniatowskiego). Oddany do użytku 26 października 1902 r. neogotycki budynek jest znakomicie położony na wydmie, doskonały w proporcjach, bryle i detalu, z pięknymi rozwiertkami i wielką kaplicą. Poświęcony był z obecnie zdewastowanym rozległym założeniem parkowo-ogrodowym (szerzej p. Dom Rencistów).

W początkowych latach XX w., aż do pierwszej wojny światowej na wielu parcelach wznoszono domy mieszkalne, przeważnie letniskowe, tak, że w 1921 r. było ich ok. 75. Wielu z nich używali na letniska mieszkańcy Warszawy, głównie kupcy i drobni przemysłowcy. Uparcie powtarzają się wspomnienia, że było wśród nich dużo Rosjan, urzędników carskich. Wydaje się to prawdopodobne, bo co prawda w spisie ludności z 1921 roku podanych jest w Zielonce tylko 10 prawosławnych, lecz równocześnie nie wymienionych jest 11 opuszczonych domów mieszkalnych. Przynajmniej część z nich mogła należeć do Rosjan. Domy letniskowe, w których bardzo wiele jest drewnianych, wyróżniają się w zachowanej zabudowie z początku wieku. Na ogół niedoceniane skutkiem niskiej jakości techniczno-konstrukcyjnej, budynki te mają zdecydowanie wartość zabytkową jako przykłady i dokumenty letniskowej podstożecznej zabudowy tego czasu.

W ród powsta³ych wtedy budynków mieszkalnych kilka wyró¿nia siê szczególnie wysok¹ warto ci¹ architektoniczn¹ lub oryginalno ci¹. Bardzo dobrymi przyk³adami wczesnego modernizmu, wa¿nymi historycznie nie tylko w skali naszego miasta s¹ domy przy ul. In¿y nierskiej 18 i Jagielloñskiej 12. Tak¿e wyj¹tkowym, niezwykle wczesnym przyk³adem "stylu dworkowego" jest dom przy ul. Zau³ek 8. Pe wne cechy architektury Stefana Szyllera ma wielokrotnie przebudowywany i rozbudowywany tzw. dom Brockmana przy ul. Poniatowskiego 1 I. W ród drewnianych domów na szczególn¹ uwagê zas³uguje, niezwykle w bogatym, malowniczym zró¿nico waniu bry³, dom przy ul. Mickiewicza 76. Pe³en wdziêku dziêki po³czeniu z zakoñczon¹ wysokim he³mem wie¿¹ jest budynek dawnej cuki erni przy ul. Literackiej 4. Cukiernia ta wynajmowa³a³ódki p³ywaj¹ce postawie z wysp¹, na której gra³a orkiestra, co zachowa³o siê w wielu w s pomnieniach. Wreszcie zwraca uwagê typowy, ale szczególnie bogato ozdobiony wycinan¹ w drzewie dekoracj¹ architektoniczn¹ piêtr owy dom przy ul. Skorupki 4.

Równie¿ zabytkowe i wa¿ne jako przyk³ady domów letniskowych s¹ pochodz¹ce sprzed pierwszej wojny wiatowej budynki murowane przy ul.: Cichej 7, Ko³³¹taja 73 i 77, Literackiej 6 i 25, Mickiewicza 21 i 33, Poniatowskiego 7, Piastowskiej 8/10, Prusa 4, Sie nkiewicza 8, 40, 42 i 47 oraz Ks. Skorupki 7. W ród drewnianych z tego samego czasu domy przy ul.: Chopina 2 i 32, Kiliñskiego 15 i 18, Literackiej 27, Mickiewicza 23, 26, 31, 33 i 70, Ks. Skorupki 74, S³owackiego 3/5, Staszica 6. Inny charakter maj¹ domy z po cz¹tku wieku zbudowane w okolicy ul. D³ugiej. S¹ to w wiêkszo ci budynki o cechach podwarszawskich domów robotniczych. Samo o siedle powsta³o w pocz¹tku wieku i nale¿a³o wtedy do Marek, a do Zielonki przy³czone zosta³o dopiero w drugim lub samym pocz¹tku u trzeciego dziesiêciolecia. Mo¿na z du¿ym prawdopodobieñstwem przyj¹æ, zgodnie z zachowan¹ usn¹ tradycj¹, ¿e osadzano tutaj przy musowo rodziny wysiedlone z Warszawy ze wzglêdu na dzia³alno æ przestêpcz¹. Sprzed 1920 r. pochodz¹ domy murowane przy ul.: Ch odkiewicza 3, Ko ciuszki 2, Powstañców 16, Sowiñskiego I, 2 i 9, Traugutta Ia, Ib, Ic, 2, 3 i 4 oraz drewniane przy ul. Chodkiewicza 8 i Powstañców 22.

Najpowa¿niejsze dzia³ania 1 Wojny wiatowej ominê³y Zielonkê. Nie oby³o siê jednak bez dramatycznych wydarzeñ. W ród nich wymieniæ tr zeba wywiezienie z Zielonki wielu robotników w dniach 11 i 12 X 1916 r. do przymusowej pracy w niemieckich zak³adach zb rojeniowych. Lata te przynios³y równie¿ zmiany administracyjne, najwa¿niejsz¹ by³o przy³czenie Bródna, do którego gmina Zielonka w ci¹ ¿ nale¿a³a, do Warszawy, jako jej XXV cyrkó³u.

Ju¿ w wolnej Polsce w czasie wojny bolszewickiej nast¹pi³y wydarzenia, które wprawdzie nie odby³y siê w samej Zielonce lecz u jej gr anic, na tyle jednak wa¿ne, i ¿ nie mo¿na ich pomin¹æ. Natarcie wojsk na Warszawê w dniu 14 sierpnia 1920 r. ominê³o Wo³omin i prze³am uj¹c opór wojsk polskich pod Le niakowizn¹, dotar³o a¿ do pól Ossowa. Podczas kontrnatarcia 8 Dywizji Piechoty ksi¹dz kapelan Ignacy S korupka "w stule i z krzy¿em w rêku przewodzi³ atakuj¹cym oddzia³om" (Encyklopedia Wojskowa t. VII). Natarcie bolszewickie zosta ³o powstrzymane, jednak bohaterski ksi¹dz zgin¹³ na ossowskich polach.

W 1921 r. przeprowadzono w Polsce spis powszechny, który przyniós³ nastêpuj¹ce dane:

Zielonka (Nutka), folwark:

domów mieszkalnych - 1

ludno æ - 15

narodowo æ polska - 15

zielonka Bankowa, wie :

domów mieszkalnych - 9

ludno æ - 50

rzymsko-katolicka - 50

Zielonka Letnisko:

domów mieszkalnych - 78 (w tym 11 niezamieszka³ych)

ludno æ - 471

rzymsko-katolicka - 444

prawos³awna - 10

moj¿eszowego - 12

innego - 1

Siwki, wie :

domów mieszkalnych - 40

ludno æ - 216

rzymsko-katolicka - 216.

W 1922 r. lub na pocz¹tku 1923 r. zosta³ zlikwidowany folwark Zielonka (Nutka) i przeprowadzono podzia³ jego terenów na parcele budo wlane. Powsta³ istniej¹cy do dzi szachownicowy uk³ad urbanistyczny Zielonki-Letniska, logiczny i konsekwentny z wyznaczeniem 140

dużych działek, z których większe miały powierzchnię 5000 m², a mniejsze 3750 m². Działki te do obecnych czasów uległy wielu kolejnym podziałom.

Obecna Zielonka Bankowa jeszcze w końcu lat dwudziestych rozdzielona była na trzy części. Od poligonu do ul. Wilsona (obecnej) rozciągała się Zielonka Bankowa-Wieś. Tereny pomiędzy ul. Wilsona a lasem dzieliły się na obszar położony bliżej szosy noszący jeszcze dawną nazwę "Folwark Zielonka-Nutka" należący do Ottokara Brzozy-Brzeziny i drugi, położony dalej, sięgający do granicy miejscowości i nazywany Brzezinką.

W 1934 r. przeprowadzono parcelację nadziałów budowlanych terenów należących do folwarku Zosinek położonych wzdłuż obecnej ul. Dziennikarskiej.

Część obszaru po przeniesieniu ok. 1926 r. z gminy Bródno do gminy Marki stanowił wraz z Siwkami jedną osadę po raz pierwszy o wspólnej oficjalnej nazwie Zielonka. W tych latach nastąpił szybki wzrost liczby mieszkańców i postępująca sprzedaż działek. Obok letników przybywało więcej stałych mieszkańców m.in. pracowników PKP, którym kolej przydzielała budowę domów starego typu i robotników w związku z utworzeniem dwóch cegielni. Jedną powstała w roku 1923 i była własnością Towarzystwa Handlowo-Przemysłowego "Zielonka", zatrudniała 100 pracowników i produkowała 6 milionów sztuk cegieł rocznie. Druga należała do rodziny Bargów i była nieco mniejsza, zatrudniała kilkadziesiąt robotników. W latach trzydziestych produkcja spadła i oba zakłady zatrudniały razem 65 pracowników. Cegielnie miały się mniej więcej tam, gdzie obecnie znajduje się osiedle "Wolno ci".

W 1926 r. powstał na terenie znacznie powiększonego poligonu Wojskowy Instytut Techniczny Uzbrojenia, w latach następnych przebudowywany i rozbudowywany. Na użytek poligonu artyleryjskiego i Wojskowego Instytutu Technicznego Uzbrojenia działająca w skrajnej części kolejka o trakcji spalinowej. Jej linia rozpoczynała się przy stacji kolejowej, prowadziła przez ul. Kolejową i kończyła na terenie poligonu. Ta wielokrotnie i z sentymentem wspominana "własna" kolej podwoziła także mieszkańców.

W okresie międzywojennym było w osiedlu kilka kładów rzemieślniczych, 2 piekarnie, ponad 10 sklepów, restauracja "Pod dzikim" i aż dwie kawiarnie. Jedną kawiarnię, podobnie jak to było w początku wieku, dalej wypływała ścieżka prowadząca do stawów, z których korzystali letnicy, stali mieszkańcy i coraz liczniej wycieczkownicy przyjeżdżający w niedziele i święta z Warszawy. Dawała tu swoje koncerty orkiestra Ochotniczej Straży Pożarnej i do niej często były występy artystów scen warszawskich.

Wzrost liczby mieszkańców stworzył możliwość i potrzebę wzniesienia kościoła i utworzenia własnej parafii. Inicjatorem tej idei był ks. Bolesław Jagiełłowicz, kapelan Schroniska dla Nauczycieli. Dzięki jego staraniom powstał w 1936 r. Komitet Budowy, teren ofiarowała rodzina Kulczyckich, w 1938 roku ukończono prezbiterium, a w 1939 utworzono parafię. W 1935 r. dawny budynek folwarczny przejęła na swój siedzibę SS. Dominikanki-Misjonarki (szerzej p. historia kościoła).

W 1931 r. powstała w Zielonce szkoła powszechna umieszczona w specjalnie wzniesionym dwupiętrowym budynku, w którym obecnie mieszka cisi mieszkańcy Szkoła Podstawowa nr 1 (obszerniej p. historia szkoły). W 1932 założone zostało Towarzystwo Przyjaciół Zielonki, jego prezesem był kierownik szkoły Ryszard Siewierski. Najważniejszymi zadaniami jakie postawiło przed sobą Towarzystwo było: wydzielenie Zielonki z gmin Marki, budowa drogi Zielonka-Marki, osuszenie miejscowości, podnoszenie poziomu kultury mieszkańców. Osuszeniem miejscowości zajęła się Spółka Wodna zarządzana przez Karola Sokołowskiego i Wacława Skoneckiego. Spółka umocniła utworzone jeszcze w czasach folwarku kanały czające stawek przy ukończeniu Wyszyńskiego ze stawem z wysp i rzeką Długą, oraz kanał czający staw z wyspą z obszarem poligonu i dodała kilka nowych o mniejszym znaczeniu.

W okresie międzywojennym powstało w Zielonce wiele domów zarówno jednorodzinnych jak i letniskowych z mieszkaniami do wynajęcia. Kontynuowano jeszcze długo budowę tradycyjnych "drewniaków" wzniesiono wiele domków murowanych zupełnie standardowych, wśród nich jednak także kilka budynków ciekawszych architektonicznie. Należą do nich między innymi domy przy ul.: Lipowej 2, 8 (z 1930 r.) i 10 (willa Tadmira), Inżynierskiej 20 (lekkomodernizujący), Wolno ci 1 (w stylu dworkowym) i Ks. Skorupki 2 (modernistyczny).

W czasie działań wojennych 1939 r. z połowego lotniska założonego na poligonie w pobliżu obecnych ogródków działkowych, startowały samoloty biorące udział w obronie Warszawy. Było to ok. 40 maszyn P-11c, jedną z nich pilotował lotnik pochodzący z Zielonki por. Piorkiewicz. Okupacja rozpoczęła się w Zielonce 13 września 1939 r. ok. godz. 20. Rychło też ujawniły się okrucieństwa okupanta.

W dniu 11 listopada 1939 r. rano grupa harcerzy, do której należeli Stanisław Golcz, Józef Kulczycki, Zygmunt Nowicki i Józef Wyrzykowski rozwiesiła plakaty w okolicy stacji kolejowej. W odwecie rozstrzelano harcerzy i kilku innych mieszkańców miasta. Byli to: Zbigniew Dymek, Józef Kulczycki, Jan Rudzki, Stanisław Golcz, Kazimierz Stawiarski, Józef Wyrzykowski, Aaron Kaufman, Edward Szweryn i męczynna NN. Udało się zbiec pod ostrzałem Zbigniewowi Czaplowskiemu i Tadeuszowi Ciecierz. Po wojnie w miejscu tragedii postawiony został pomnik. Już w 1939 r. zaczął tworzyć się w Zielonce zorganizowany ruch oporu. Powstały Związek Oficerów Rezerwy, Związek Strzelecki, Sztaba Zwycięstwa Polski. W 1940 r. utworzono Związek Walki Zbrojnej, którego jednym z organizatorów był Henryk Halstrop. Mieszkańcy Zielonki tworzyli 1 kompanię i cztery kompanie rejonu "Celków". Liczba konspiratorów zwiększyła się jeszcze po przekształceniu Z.W.Z. w Armię Krajową. Cztery mieszkańcy Zielonki należą do różnych ugrupowań A.K. w Warszawie.

Do najlepiej udokumentowanych z liczących dziesiątki zbrojnych i sabotażowych A.K. w Zielonce należało funkcjonowanie od 1942 r. tajnej radiostacji. Dowodzili nią Leon Szymański (ps. Kula) i Czesław Kirchner (ps. Figa). Istniał także przeznaczony dla regionu magazyn broni i amunicji, umieszczony w cegielni. W 1944 r. skutkiem wpadki jednego z 13 przyjeżdżających z Warszawy radiotelegrafistów, radiostacja została rozszyfrowana przez okupanta, miasto otoczone wojskiem i policją. Aresztowano m. in. rodzinę Jaskólskich, działaczy konspiracyjnych i wścicieleli domu przy ul. Podleśnej, w którym ukrywał się Leon Szymański. Podobno bardzo dużą rolę w ruchu konspiracyjnym odegrał Otakar Brzoza-Brzezina, legionista, a jego dom przy ul. Brzozowej był miejscem spotkań dowódców A.K., ataków ukrywania i grup ydów. Obok dziesiątek zbrojnych, zielonkowskie A.K. prowadziło także szeroki skalę zakroju akcję pomocy poszkodowanym, wspomagała ich w tym wściciele sklepów.

Istniał także w Zielonce Gwardia Ludowa, która przeprowadziła akcję wysadzania pociągów z transportami wojskowymi w dniach 19 IX 1942 r. i 25 X 1943 r. Było też kilku członków Z.W.M., którzy wysadzili pociąg w lipcu 1943 r. Kilku robotników należało do konspiracyjnej P.P.R., jednym z ich przywódców był Tadeusz Konopka (ps. Czerwony).

Po wpadce transportu broni przewożonej przez A.K. do Warszawy 30 VII 1944 r., 60 mieszkańców Zielonki, Marek i Pustelnika wywieziono nad Czarny Staw i rozstrzelano w miejscu zwanym "na Kruczku".

Tego samego 30 lipca 1944 roku oddziały Armii Czerwonej doszły do zielonkowskiej cegielni. Zostały jednak wyparte przez pułk dywizyjny pancerny "Herman Göring". 5 września 1944 r. ludność Zielonki została prapawiewca do obozów przejściowych w Pruszkowie i Zakroczymiu, a stamtąd wielu do obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej na terenie III Rzeszy. Z ogólnej liczby ok. 4000 mieszkańców tylko ok. 30, głównie kobiety i dzieci schroniło się u SS. Dominikanek i tam przetrwało.

Wojska sowieckie zajęły Zielonkę dopiero 14 września 1944 r. Kwaterowała tutaj aż do styczniowej ofensywy, a wraz z nimi oddziały Dywizji Kociuszkowskiej. W związku z kwaterowaniem wojsk polskich odbyła się przedziwna defilada Kociuszkowców w prawie zupełnie pustym mieście, przyjmowana przez Bolesława Bierut, Edwarda Osóbka-Morawskiego, Michała Róla-ymierskiego i Wandę Wasilewską.

W 1948 r. Zielonka stała się samodzielną gminą. Za piętnaście lat potem 31 grudnia 1960 r. otrzymała prawa miejskie. W latach 1944-70 przyrost ludności był jeszcze szybszy niż przed wojną. Pewną rolę odegrało tu powstanie dużych zakładów pracy. W 1952 r. rozpoczęła produkcję Mazowieckie Zakłady Ceramiki Budowlanej, w 1960 r. utworzono Kolejowe Zakłady Automatyki. Od kilku lat wielką rolę w mieście odgrywają przedsiębiorstwa i firmy stanowiące w zasadniczej części wściciele Leonarda Prańskiego.

Nastąpiła zasadnicza zmiana charakteru miasta. Przestało pełnić funkcję letniskową, aczkolwiek rekreacyjny charakter, także dla Warszawy, mają wielkie glinianki, utworzone przez Zakłady Ceramiki Budowlanej. Zielonka stała się w pierwszym rzędzie miejscem osiedlania się ludności dojeżdżającej do pracy do Warszawy ("sypialni") i umiejscowienia małych prywatnych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych. Wśród ludności ciwwiększości należą do różnych regionów Polski, najwięcej przybyło z województwa łódzkiego. Powstały duże osiedla mieszkaniowe: w latach pięćdziesiątych przy ul. Długiej, sześćdziesiątych "Wolno ci", następnie przy ul. Tabornej i Dąbrowskiego, na ukończeniu jest osiedle "Owiata". Od tych fatalnych, standardowych rozwiązań, z których lepsze urbanistycznie jest jeszcze osiedle "Wolno ci" najgorsze za "Owiata", korzystnie odbija, zarówno pod względem urbanistycznym jak i architektonicznym, osiedle Spółdzielni Budowlano-Mieszkaniowej "Witu", będące na ukończeniu, a zaprojektowane przez inż. arch. Marka Skrzyńskiego.

W roku 1984 utworzona została druga parafia dla Zielonki Bankowej. Na ukończeniu jest jej kościół zaprojektowany przez dr inż. Michała Sandowicza i mgr inż. Romana Wistakę.

Drugi szkołę podstawową w Zielonce otwarto w 1964 r. i równocześnie oddano do użytku jej gmach (szerzej p. szkoła nr 2). W roku 1963 powstał Zespół Szkół Zawodowych w Zielonce prowadzony od 1990 r. także Liceum Ogólnokształcące. Wielki gmach z obszerną salą gimnastyczną i warsztatami oddano do użytku w 1979 r. Utworzony w pierwszych latach po wojnie w starym domu przy ul. Kołomyjskiej Odeon Zdrowia otrzymał w 1985 r. własny obszerny gmach z pracowniami specjalistycznymi i apteką, po poświęceniu obiektu dokonał Prymas Polski ks. Kardynał Józef Glemp. Także powstały po wojnie Urząd Poczty przeniesiony w 1990 r. do nowo wzniesionego budynku. W 1992 r. został oddany do użytku obszerny budynek Miejskiego Odeonu Kultury mieszczący obok pracowni do budowy alei widowiskowo-wielofunkcyjnej. Po kilku wielkich powodziach w latach osiemdziesiątych została przeprowadzona regulacja rzeki Dugiej, wyprostowano jej bieg i ujęto w wysokie obwałowania. Zabieg ten, acz konieczny, jak zawsze w podobnych przypadkach całkowicie zlikwidował jej wielkie walory krajobrazowe. Zresztą rzeka jest obecnie na odcinku Zielonki i niżej w istocie kanałem ciekowym Wołomynia. Pomimo licznych inwestycji Zielonka poza blokami mieszkaniowymi nie ma do dziś kanalizacji i wodociągu - ich zakładanie jest obecnie i będzie w latach najbliższych największą i najkosztowniejszą inwestycją.

Zabytki i dziedzictwo kulturowe

Resztki budynku młynarskiego z XVI w. zachowały się dotychczas przy ulicy Wolności, stanowiłc zupełnie wyjątkowy na terenie Mazowsza zabytek budownictwa przemysłowego z XVI wieku. Wzniesiony z ciosów kamiennych, ułożonej niezbyt regularnie, z narożnikami wykonanymi bardzo starannie z wielkich ciosów, młyn zbudowany jest w kształcie prostokąta o wymiarach 6 x 18 m. W ścianie szczytowej, zwróconej w stronę rzeki, zachowała się jeszcze otwarta potężna nymparapetem, być może przeznaczony do prowadzenia wodociągów. Budynek ten, wznoszony prawdopodobnie około 1564 roku albo nie został w ogóle ukończony, albo w XVII-XVIII wieku popadł w ruinę. W wieku XIX ubytki muru zostały uzupełnione cegłą, a całość ciosowa nadmurowana, pokryta strzechą i użytkowana na stajnię. W 1906 roku do folwarku "Zosinek", został ponownie w latach ostatnich, z zachowaniem pierwotnych murów, nadbudowany, za dany z wyjątkiem najlepiej zachowanej ściany szczytowej. Od budynku młynarskiego kilka metrów w stronę rzeki, której bieg jest obecnie odsunięty, zachowała się jeszcze fragment grobli, nieznacznie zabudowane tereny od strony osiedla Wolności zdają się być zasypnym obszarem dawnego stawu. Zabudowania folwarku znajdują się dokładnie w tym miejscu, gdzie obecnie jest klasztor ss. Dominikanek - Misjonarek. Najstarsza część klasztoru, pierwotnie piętrowa, obecnie nadbudowana i otynkowana jest dawnym, zapewne mieszkalnym budynkiem folwarku, wzniesionym w tzw. rundbogenstil na przełomie XIX i XX wieku. Do folwarku należały jeszcze w XVIII wieku i do początku XIX wieku, budynki Wierchowiska, najpewniej były to domy pracowników (czworaki). Znajdowały się w pobliżu dzisiejszego Placu Targowego i być może zostały zburzone w związku z budową kolei Warszawsko-Petersburskiej w 1862 roku. Wierchowiskiem nazywano jeszcze na przełomie XIX/XX wieku wydmy w sąsiedztwie obecnego budynku Rady Miasta.

W 1906 powstał majątek ziemski i drugi folwark w Zielonce. Helena Arkuszewska-Knothe na jego utworzenie zakupiła tereny wzdłuż obecnej ulicy Dziennikarskiej od Józefa Pisarskiego. Folwark otrzymał nazwę "Zosinek" od imienia córki właścicieli.

Wśród budynków mieszkalnych Zielonki najstarszy jest niewielki domek przy ulicy Kolejowej 11, mieszczący po wojnie Urząd Gminy. Jak wskazują na to jego cechy stylowe, został zbudowany w drugiej połowie XVIII wieku, lub, co bardziej prawdopodobne, najpóźniej w pierwszej połowie XIX wieku, wyróżnia się pięknym w formie, czterospadowym dachem mansardowym z kominem prosto. Nosi charakter oficyny dworskiej, mógł być jednak samodzielnym domem mieszkalnym zarządcy folwarku. Nie można jednak wykluczyć, że obok istniał pierwotnie i budynek dworu. Na temat ostatniego można wskazuje fakt, że w XIX w. rozciągał się za domkiem park, czy też ogród, którego bardzo malowniczo pozostało ci jest, staw z okrągłą wyspą, położony pomiędzy ul. Literacką i Łukasiewskiego.

Wielką wartością pod względem architektonicznym ma gmach Szkoły Nauczycielek mieszczący obecnie Dom Rencistów (ul. Poniatowskiego 29). Zaprojektował go jeden z najwybitniejszych polskich architektów przełomu wieków XIX i XX Stefan Szyller (m. in. twórca gmachu Politechniki Warszawskiej i architektonicznej oprawy Mostu Poniatowskiego). Oddany do użytku 26 października 1902 r. neogotycki budynek jest znakomicie położony na wydmy, doskonały w proporcjach, bryle i detalu, z pięknie rozwiązany wielką kaplicą. Poświęcony był z obecnie zdewastowanym rozległym założeniem parkowo-ogrodowym

W początkowych latach XX w., aż do pierwszej wojny światowej na wielu parcelach wznoszono domy mieszkalne, przeważnie letniskowe, tak, że w 1921 r. było ich ok. 75.. Domy letniskowe, wśród których bardzo wiele jest drewnianych, wyróżniają się w zachowanej zabudowie z początku wieku. Na ogół niedoceniane skutkiem niskiej jakości techniczno-konstrukcyjnej, budynki te mają zdecydowaną wartość zabytkową jako przykłady i dokumenty letniskowej podstawowej zabudowy tego czasu.

W ród powsta³ych wtedy budynków mieszkalnych kilka wyró¿nia siê szczególnie wysok¹ warto ci¹ architektoniczn¹ lub oryginalno ci¹. Bardzo dobrymi przyk³adami wczesnego modernizmu, wa¿nymi historycznie nie tylko w skali naszego miasta s¹ domy przy ul. In¿ynierskiej 18 i Jagielloñskiej 12. Tak¿e wyj¹tkowym, niezwykle wczesnym przyk³adem "stylu dworkowego" jest dom przy ul. Zau³ek 8. Pe wne cechy architektury Stefana Szyllera ma wielokrotnie przebudowywany i rozbudowywany tzw. dom Brockmana przy ul. Poniatowskiego 1 I. W ród drewnianych domów na szczególn¹ uwagê zas³uguje, niezwykle w bogatym, malowniczym zró¿nicowaniu bry³, dom przy ul. Mickiewicza 76. Pe³en wdziêku dziêki po³czeniu z zakoñczon¹ wysokim he³mem wie¿¹ jest budynek dawnej cukierni przy ul. Literackiej 4. Cukiernia ta wynajmowa³a³ódki p³ywaj¹ce postawiez wysp¹, na której gra³a orkiestra, co zachowa³o siê w wielu wspomnieniach. Wreszcie zwraca uwagê typowy, ale szczególnie bogato ozdobiony wycinan¹ w drzewie dekoracj¹ architektoniczn¹ piêtrowy dom przy ul. Skorupki 4.

Równie¿ zabytkowe i wa¿ne jako przyk³ady domów letniskowych s¹ pochodz¹ce sprzed pierwszej wojny wiatowej budynki murowane przy ul.: Cichej 7, Ko³³¹tja 73 i 77, Literackiej 6 i 25, Mickiewicza 21 i 33, Poniatowskiego 7, Piastowskiej 8/10, Prusa 4, Sieñkiewicza 8, 40, 42 i 47 oraz Ks. Skorupki 7. W ród drewnianych z tego samego czasu domy przy ul.: Chopina 2 i 32, Kiliñskiego 15 i 18, Literackiej 27, Mickiewicza 23, 26, 31, 33 i 70, Ks. Skorupki 74, S³owackiego 3/5, Staszica 6. Inny charakter maj¹ domy z pocz¹tku wieku zbudowane w okolicy ul. D³ugiej. S¹ to w wiêkszo ci budynki o cechach podwarszawskich domów robotniczych. Samo o siedle powsta³o w pocz¹tku wieku i nale¿a³o wtedy do Marek, a do Zielonki przy³czone zosta³o dopiero w drugim lub samym pocz¹tku trzeciego dziesiêciolecia. Mo¿na z du¿ym prawdopodobieñstwem przyj¹æ, zgodnie z zachowan¹ usn¹ tradycj¹, ¿e osadzano tutaj przy musowo rodziny wysiedlone z Warszawy ze wzglêdu na dzia³alno æ przestêpc¹. Sprzed 1920 r. pochodz¹ domy murowane przy ul.: Chodkiewicza 3, Ko ciuszki 2, Powstañców 16, Sowiñskiego I, 2 i 9, Traugutta Ia, Ib, Ic, 2, 3 i 4 oraz drewniane przy ul. Chodkiewicza 8 i Powstañców 22.

W 1922 r. lub na pocz¹tku 1923 r. zosta³ zlikwidowany folwark Zielonka (Nutka) i przeprowadzono podzia³ jego terenów na parcele budowlane. Powsta³ istniej¹cy do dzi szachownicowy uk³ad urbanistyczny Zielonki-Letniska, logiczny i konsekwentny z wyznaczeniem 140 du¿ych dzia³ek, z których wiêksze mia³y powierzchniê 5000 m², a mniejsze 3750 m². Dzia³ki te do obecnych czasów uleg³y wielu kolejnym podzia³om.

Obecna Zielonka Bankowa jeszcze w koñcu lat dwudziestych rozdzielona by³a na trzy czê ci. Od poligonu do ul. Wilsona (obecnej) rozci¹ga³a siê Zielonka Bankowa-Wie . Tereny pomiêdzy ul. Wilsona a lasem dzieli³y siê na obszar po³o¿ony bli¿ej szosy nosz¹cy je szcze dawn¹ nazwê "Folwark Zielonka-Nutka" nale¿¹cy do Ottokara Brzozy-Brzeziny i drugi, po³o¿ony dalej, siêgaj¹cy do granicy miejscowoci i nazywany Brzezink¹.

W 1934 r. przeprowadzono³a parcelacjã nadzia³kibudowlaneterenów nale¿¹cych do folwarku Zosinek po³o¿onych wzd³u¿ obecnej ul. Dziennikarskiej.

Wzrost liczby mieszkañców stworzy³ mo¿liwo æ i potrzebê wzniesienia ko ci³a i utworzenia. w³asnej parafii. Inicjatorem tej idei by³ ks. Boles³aw Jagie³owicz, kapelan Schroniska dla Nauczycieli. Dziêki jego staraniom powsta³ w 1936 r. Komitet Budowy, teren ofiarowa³a rodzina Kulczyckich, w 1938 roku ukoñczono prezbiterium, a w 1939 utworzono parafiê. W 1935 r. dawny budynek folwarczny przeje³y na sw¹ siedzibê SS. Dominikanki-Misjonarki (szerzej p. historia ko ci³a).

W 1931 r. powsta³a w Zielonce szko³a powszechna umieszczona w specjalnie wzniesionym dwupietrowym budynku, w którym obecnie ciê siê Szko³a Podstawowa nr 1 (obszerniej p. historia szko³y). W 1932 za³o¿one zosta³o Towarzystwo Przyjació³ Zielonki, jego prezesem by³ kierownik szko³y Ryszard Siewierski.

W okresie miêdzywojennym powsta³o w Zielonce wiele domów zarówno jednorodzinnych jak i letniskowych z mieszkaniami do wynajêcia. Kontynuowano jeszcze d³ugo budowê tradycyjnych "drewniaków" wzniesiono wiele domków murowanych zupe³nie standardowych, w ród nich jednak tak¿e kilka budynków ciekawszych architektonicznie. Nale¿¹ do nich miêdzy innymi domy przy ul.: Lipowej 2, 8 (z 1930 r.) i 10 (willa Tadmira), In¿ynierskiej 20 (lekkomodernizuj¹cy), Wolno ci 1 (w stylu dworkowym) i Ks. Skorupki 2 (modernistyczny).

Ponadto, na dziedzictwo kulturowe regionu sk³adaj¹ siê specyficzne miejsca i obiekty zwi¹zane z wa¿nymi wydarzeniami histo

rycznymi. S¹ one następuj¹ce:

1. za ogródkami dział³kowiczów na terenie przyleg³ym do poligonu - wojskowe lotnisko polowe z 1939 roku, z którego startowa³ do walki powietrznej ze "sztukasami" niemieckimi pilot por. Piorunkiewicz, mieszkaniec Zielonki,
2. u zbiegu ul. Wiejskiej i Drewnickiej stoi krzyż upamiętniaj¹cy przemarsz wojsk Napoleona (1806 rok) przez rzekę D³ug¹ w marszu na Moskwę
3. między rzek¹D³ug¹ a miejscow¹ci¹ Ossówroze gra³asi¹ wielkabitw¹ powstań¹czych wojsk polskich, broni¹cych dostę¹p do Warszawy (13 VII - 6 IX 1794), z wojskami rosyjskimi pod dowództwem feldmarsza³ka Suworowa.
4. obecna ul. Fausta (przy Kościele) nosi³a nazw¹ę porucznika Pogonowskiego, dla upamiętnienia rozbitcia wojsk sowieckich pod Radzyminem, gdzie zgin¹3. Przy ulicy mieci³ się jego sztab
5. budynek by³ej Przychodni Zdrowia przy ul. Kopernika - w latach 1944/45 mieci³ się tu Sztab Dywizji Kościuszkowskiej, która w marszu po cichym za cofaj¹cymi się wojskami niemieckimi sz³a do Berlina
6. dom rotmistrza Brzozy-Brzeziny przy ulicy Brzozowej - zas³użonego dowódcy legionistów Marsza³ka Piłsudskiego. Za zas³ugiotrzyma³ nadzi³ziemi na Mokrym Ługu. By³ również informatorem gen. Rydza- mig³ego, bra³ udział³ w walkach 1939 r. i zakończy³ je w ostatniej bitwie z Niemcami pod Kockiem (5 X 1939 r.). Dom ten stanowi³ punkt zborny dowódców partyzanckich.

Na podstawie "Zielonka - informator urzęd¹ miasta", autor opracowania prof. Maciej Gutowski

Artyku³ pobrano z: <http://zielpl13.pro-linuxpl.com/artykul/historia-miasta-zielonka>